

MEMÒRIA TERRASSENCA: RECERCA I ARXIU DE FONTS ORALS*

José Luis Lacueva

Avui, aquest vespre, parlem de la memòria. Permeteu-me que comenci fent el recordatori d'un professor d'història que vaig tenir al batxillerat durant els últims anys del franquisme. Precisament aquesta sala de la biblioteca en què som ara té el privilegi de dur el seu nom. Interrogant-se sobre algunes claus de la història d'aquesta ciutat deia, fent servir lèxic de la indústria tèxtil: «el teixit ciutadà el formen la suma de nombrosos esforços; una trama bastida per un grapat d'aportacions i de fils que s'entrecreuen i es multipliquen fins a constituir el que en diem Terrassa». Us he volgut expressar aquest petit detall de bon començament, aquests detalls a què es referia el professor Jesús Contreres fa un moment durant la seva intervenció, perquè té a veure amb el que us vull explicar a continuació.

La meua intervenció voldria que servís per emmarcar un projecte de recerca i d'arxiu de fonts orals, i mostrar, sobretot, com un treball d'aquesta naturalesa produeix no tan sols uns tipus de fonts primàries útils per a la recerca històrica i per a altres disciplines de les ciències socials, sinó que ens permet recuperar memòries col·lectives d'una ciutat com Terrassa. Un exercici de recuperació i de reconstrucció del passat que conté un aspecte, jo diria, atractiu en si mateix: els mateixos informants, els mateixos entrevistats, es converteixen en els actors i autors dels seus mateixos records.

Voldria oferir-vos, en primer lloc, unes reflexions conceptuals sense cap altra pretensió que facilitar alguns dels motius que ens duu a engrescar-nos en un treball que pretén obrir portes a un tipus de fonts històriques, que pretén establir un diàleg amb generacions pretèrites, que pretén, en definitiva, recollir històries de vida, així com descripcions i explicacions sobre fets o esdeveniments significatius.

En un primer moment, tenint en compte la naturalesa d'aquest treball, hi havia el risc de despatxar ràpid la tasca; per dir-ho d'alguna manera, quan sentim parlar de fonts orals, història oral, històries de vida, sense entrar ara en

* Text revisat i adaptat per l'autor de la conferència pronunciada a la Biblioteca Central de Terrassa, el 18 de desembre del 2001, amb motiu de la presentació del projecte *Memòria Terrassenca: arxiu i recerca de fonts orals*. L'autor ha volgut mantenir el to col·loquial de la seva intervenció i introduir-hi un aparell de notes amb referències bibliogràfiques que poden ser d'interès per al lector.

profunditats conceptuals, s'acostuma a dir allò que una vegada em van dir, ja fa temps, uns alumnes quan em mostraven unes cartes i diaris privats dels seus avis i als quals els proposava que fessin unes entrevistes a gent gran: «Val la pena que fem un treball sobre les batalletes de l'avi?». I una alumna molt perspicax hi va afegir un comentari que em va cridar l'atenció: «Això és història de debò?»

Quan la Junta Directiva del CEHT va proposar fer recerca i arxiu de fonts orals, de seguida vam pensar que era una bona oportunitat per construir i experimentar una proposta que fes parlar la memòria i, a la vegada, crear uns criteris formals, un protocol d'actuació que anés més enllà de simplement recollir unes entrevistes destinades a l'armari. Vam creure que, encara que fos amb l'optimisme de la voluntat, hàviem de crear un marc de referència estable on tinguessin cabuda aquestes històries de debò a què es referia la meua alumna, tot engrandint un arxiu de fonts orals. Som conscients que, pels imponderables biològics, si no es recullen i valoren aquests tipus de fonts estem perdent d'una forma irrecuperable testimonis dels esdeveniments històrics i quotidians terrassencs.

Parlar de fonts orals és parlar, entre altres coses, sobre la memòria. Una tasca no gens fàcil, com molt bé saben els que des de fa temps es dediquen a bregar amb aquest tipus de procediment de recerca.¹ Dic difícil, o més ben dit problemàtica, per dues raons. En primer lloc, perquè la memòria, com ja sabem, és selectiva. Ens trobem amb oblits, silencis, mitificacions i repressions del propi inconscient. En aquest sentit, diria que les ocultacions, els equívocs, fins i tot les mentides, són aspectes d'una societat proclius a l'observació i la interpretació, i per tant dignes també d'estudi. La segona dificultat de fer servir la memòria té a veure amb el nostre present. Els vents dominants als paràmetres culturals en què ens movem afavoreixen molt, avui dia, la incrustació en el present;² molt probablement sempre ha estat així per la senzilla raó que tothom sobreviu com pot en present. Però em refereixo més aviat a l'extrema desactivació d'aquell temps pretèrit, amb un aventurat present que no hauria de deixar de tenir una relació amb el passat a través de la memòria, de la mateixa manera que tenim una relació amb el futur mitjançant projectes, previsions i confiança. Graus excessius d'oblit, d'amnèsia, no són un bon estímul per desenvolupar la consciència cívica d'uns ciutadans. En algun lloc he sentit a dir que la saviesa està enemistada amb un desmesurat oblit, però també, jo hi afegiria, ha de tenir una animadversió envers l'apatia, la indiferència.

Treballar amb fonts orals vol dir fer un intent per recuperar aspectes de la nostra memòria col·lectiva, tot reduint les espesses capes d'oblit i qui sap si provocant l'emersió d'algun tresor ple de saviesa i de sentit comú.³ Sens dubte, ens ajuda a obtenir un tipus d'informació que complementa taules estadístiques,

documents notariais, sentències judicials i qualsevol altre tipus de document històric. Entrevistar, escoltar i registrar significa obtenir una informació també subjecta a la interpretació i a l'anàlisi dins d'un context històric determinat. Recollir experiències, veus diverses, ens permet recuperar de l'oblit no tan sols costums, formes de treball, visions de la ciutat, sinó també records i vivències que configuren les històries de vida dels entrevistats. És més, la informació, paradoxalment, pot traduir-se en el registre d'una emoció, un silenci, uns gestos, ingredients no gens menyspreables i significatius quan es convoca la memòria.

Però fer un exercici de recuperació d'allò que ja no existeix no és una tasca gens fàcil. Segurament proliferen més els interrogants que no pas les respostes. Com tractem el passat? Com recordem? Què cal recordar, i per què? Què cal oblidar, i per què? Com es forma la memòria col·lectiva? Qui la produeix? Hi ha una o diverses memòries col·lectives? Segurament no descobreixo res si dic que la memòria és meravellosa perquè ens permet configurar xarxes de relacions. La ciència cognitiva no parla de memòria, sinó de memòries, de sistemes separats però concertats entre ells. De totes les classificacions, subratllo aquella memòria, l'anomenada declarativa, que té una estreta relació amb el llenguatge i que ens proporciona una identitat, una història personal i un coneixement del món on vivim.

Hi ha un cert consens a considerar que la memòria no és tan sols un magatzem de records com si fossin matèries primeres, un magatzem d'una fàbrica per on entren i surten mecànicament tots els records.⁴ Però recordem i oblidem sempre des del present, amb els nostres valors i els nostres interessos.⁵ L'art de recordar no es considera una qüestió intrasubjectiva, individual, sinó que és un acte social que té molt a veure amb l'elaboració de la nostra experiència. Maurice Halbwachs,⁶ un pensador de la memòria col·lectiva i víctima a Buchenwald del genocidi nazi –un sistema totalitari, per cert, destructor però també constructor de memòria– deia que la memòria no tan sols és reconstrucció des del present, sinó que recordar no és un acte exempt de responsabilitat inscrit en un marc de referència col·lectiu.⁷

Una definició de memòria col·lectiva vindria a dir que és una representació del passat que produeix un grup i, per tant, s'elabora, es conserva i es transmet a generacions successives. Però és una representació que no té un caràcter estàtic, sinó que implica una actitud pràctica, sensible a modificacions permanents.

D'exemples d'aquests canvis de representació del passat, en tenim a tots els àmbits de la nostra societat. De com es configuren aquestes representacions i com es van modificant en el nostre cervell, en podríem parlar exhaustivament, però segurament escolliríem com a convidats il·lustres aquells potents mediadors

i gestors de memòria a curt termini (la TV, la ràdio, les portades dels diaris, la publicitat). La rapidesa, la velocitat, les novetats permanents, el flux vertiginós d'informació, en definitiva, són, segurament, uns ingredients importants que influeixen en la nostra capacitat de recordar i oblidar. Amb això, no estic considerant els avenços tecnològics com uns malfactors; simplement apuntava un aspecte de la nostra societat de la informació i sobre com ens alimenta de representacions, com ens condiciona el gran mercat simbòlic que impregna el temps que ens ha tocat viure. Per cert, parlant de representacions del passat i a tall d'exemple, molts dels que som aquí podríem interrogar-nos sobre què queda, en els joves d'avui, del que va significar la Dictadura franquista.⁸ Fins i tot, podríem preguntar-nos amb qüestions no tan clàssiques i més actuals: què ens queda o quedarà a les nostres consciències de l'excés d'oferta informativa facilitat pels canvis tecnològics?

Desenvolupament del projecte

Fer parlar la memòria per recordar què s'ha viscut ha estat la base del nostre projecte. Quan el vam pensar se'ns presentaren molts àmbits d'actuació en què es podia incidir: Guerra Civil, franquisme, fabricants, immigració... Però en vam buscar un que pogués servir de prova pilot, prou flexible, tant en relació amb la temporalitat com amb els temes tractats, i en què els entrevistats poguessin respondre d'una forma oberta al diàleg que se'ls proposava. Una vegada seleccionat l'àmbit d'actuació, visions de la ciutat, es va organitzar un grup de vuit entrevistadors-investigadors, el qual ha actuat seguint un protocol de referència. Es tractava d'elaborar una mostra que integrés diversos espais de la ciutat. Persones que reflectissin la visió quotidiana de viure en una ciutat amb un passat propi i singular. Volíem recollir l'experiència de persones que han estat testimonis i protagonistes de processos de canvi importants per a la ciutat. En aquest sentit, s'han recollit entrevistes que fan referència a catorze barris de la ciutat.

Les entrevistes es van formalitzar amb un caràcter semiobert; és a dir, que tots els entrevistadors tenien unes pautes prèvies establertes, amb el criteri de deixar que l'informant s'expliqués obertament i no pas en funció de preguntes tancades, rígides. Entre el tipus d'informacions que cercaven hi havia descripcions de fets, comportaments, actituds, valors morals, hàbits de vida. Una vegada transcrita l'entrevista, s'havia d'ordenar i catalogar perquè estigués disponible per a la seva interpretació i utilització.⁹

En una de les primeres reunions de l'equip investigador, a part de fixar objectius i escollir les persones que calia entrevistar, es van unificar criteris metodològics. Particularment, era important que cada entrevistador recollís el

màxim d'informació sobre l'entorn de l'informant, bibliografia local i materials sobre metodologia i tècniques de fonts orals.

El guió orientatiu per realitzar les entrevistes s'establí en dues direccions: en primer lloc, la de tractar les històries de vida de l'informant mateix, tot recollint dades o esdeveniments autobiogràfics, així com la seva visió de la ciutat i del barri on ha viscut; en segon lloc, era interessant de veure quina era la seva explicació o descripció de fets o esdeveniments d'història local que l'entrevistat hagués viscut.

Un cop realitzades les quinze entrevistes que avui presentem, vam observar que, amb major o menor fortuna quant al contingut i per la quantitat de temes a què s'al·ludia, aquest treball s'havia convertit en una oportuna prova pilot per plantejar futurs treballs amb una temàtica més concreta i no tan dispersa. En el cas concret d'aquests primers treballs que hem fet, tots els informants, amb una mitjana d'edat de setanta anys, han ofert el seu testimoni seguint un itinerari cronològic molt similar. En general el grau d'informació proporcionat és, des d'un punt de vista qualitatiu, desigual però força interessant. Sense aturar-me en una interpretació molt acurada de totes les entrevistes, sí que vull destacar que, més enllà d'observar com es descriuen situacions o fets que s'han viscut, també és oportú observar de quina manera són recordats i explicats fets o esdeveniments quan precisament el temps transcorregut pot haver diluït la intensitat de les vivències. Sempre hi ha un problema per resoldre en aquest tipus de recerca: el problema entre allò que ha estat, el que ha succeït, i la memòria d'allò que ha estat. Tots els entrevistats han reflectit pinzellades gruixudes o primes de la seva història de vida, així com descripcions o opinions sobre l'emigració, la Dictadura franquista, la vida quotidiana, les riudes de l'any 1962 i vivències als barris, entre altres fets o esdeveniments de la història més recent de Terrassa. Entre totes les persones entrevistades s'ha pogut enregistrar 33 cintes; com a exemple de possibilitats quant al contingut, i sense pretendre de ser gaire exhaustiu, us faig cinc cèntims d'alguns retalls de fragments de les entrevistes, classificats en sis àmbits (vegeu els quadres 1 i 2).

Fins ara m'he referit a la filosofia del projecte i us he ofert una mostra del contingut dels primers treballs realitzats. Tot aquest material que s'ha obtingut es converteix en fonts primàries de consulta molt útils per a un arxiu públic. L'equip investigador ha seguit unes pautes idèntiques a fi de garantir una certa homogeneïtat en els aspectes formals del projecte. Les cintes de l'enregistrament, així com un document de cada entrevista, es dispositen a l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa. Cada una de les quinze entrevistes conté, seguint les pautes que marcava el protocol, un comentari de l'entrevista, el resum de la transcripció, una fitxa biogràfica i una fitxa tècnica (en què s'especifiquen el nombre de cintes, el lloc de l'enregistrament i d'altres observacions que

l'entrevistador ha cregut oportú reflectir sobre els aspectes formals de l'entrevista, la transcripció sencera i un full d'acceptació i autorització per part de la persona entrevistada).

A part de les cintes i d'un document particular per a cada entrevista, hem volgut crear una guia catàleg de consulta destinada a qualsevol usuari que vulgui fer consultes de fonts orals. Què troba un usuari quan demana aquesta guia catàleg? Un catàleg de temes en què s'expliciten els temes dominants presents a cada entrevista, un resum de les transcripcions i un índex analític de matèries i noms, ordenat alfabèticament (vegeu el quadre 3).

En l'organització d'aquest projecte hem d'agrair la tasca d'entrevista i de transcripció feta per un grup d'historiadors, tots ells membres del Centre d'Estudis Històrics de Terrassa, i, per descomptat, hem de reconèixer la generositat de les persones entrevistades en oferir-nos una part del seu temps. Voldria fer públic l'agraïment a l'Àngels Ventayol, que registrà vivències referides al barri de Vallparadís i de Sant Pere a partir de les converses amb Joan Argerich i Maria Costa. A la Lourdes Plans, que s'assabentà de molts aspectes d'Ègara, Can Palet i Ca n'Aurell entrevistant Josep Bonet, Brauli Casajuana i Baltasara Gasca. A la Fuensanta Pérez, que va saber més coses del barri de Torre-sana escoltant Blas Buendía. A en Marc Ballestar, que va rebre explicacions i descripcions de Josep García, el qual ja no és entre nosaltres, sobre Sant Pere Nord i la ciutat en general. A la Montse Escudé, que va rebre impressions sobre Sant Llorenç i Ca n'Anglada i va quedar encantada de les converses amb José Gil i Antonio Hoyo. A l'Enric Sanllehi, que va cercar informació sobre Can Palet i el Segle XX, dialogant amb Llogari Torras i l'Andreu Viñas. A Josep Palau, que va obtenir informacions sobre Sant Pere Nord i el Centre, a través de les converses amb l'Anselm Marcet i la Ignàsia Miroso. Finalment, qui us parla va interessar-se pels barris de Can Boada i del Cementiri Vell, a través de la mirada de l'Arsenio Fernández i l'Antònia Fuster.

Voldria subratllar, per últim, l'encoratjament de la Junta Directiva del Centre d'Estudis Històrics de Terrassa, convençuda que realitzar aquest tipus de projecte és del tot necessari per a la nostra ciutat; especialment vull agrair les tasques de gestió dutes a terme per la seva presidenta, Mercè Soler.

Fins aquí us he intentat situar en els eixos centrals de la proposta que hem experimentat i que proposem com a model d'actuació. Memòria Terrassenca no pretén altra cosa que enriquir el patrimoni immaterial d'aquesta ciutat, tot consolidant una recerca i un arxiu de fonts orals que podrà ampliar-se en funció de futures actuacions i donacions. Una continuïtat que depèn molt de la col·laboració i la iniciativa d'institucions que s'engresquin amb futurs projectes. En ocasions he sentit veus que afirmen que és present el perill que no quedin cap tipus de mecanismes que vinculin l'experiència passada i el present, la

memòria i la realitat. Sóc del parer que amb el passat no hauríem de deixar de tenir-hi un diàleg i comparteixo el suggeriment de l'escriptor uruguaià Eduar-do Galeano d'una memòria com a port de partida i no com a port d'arribada. Sens dubte, la protagonista de tot això a què m'he referit és la memòria històrica. Defensar-la, recollir-la, interpretar-la, contribueix a viure la complexitat i a no deixar que s'esborri o que guanyi el silenci. No sé si hi estareu d'acord, però amb totes les complexitats que molt probablement envolten la nostra existència, la memòria, incloent-hi tots els seus oblits, és la vida. Us agraeixo la vostra atenció.

Quadre núm. 1

VIDA QUOTIDIANA

- "Vaig viure el Burot a la carretera de Rellinars" (J. BONET)
- "La gent havent sopat treia una cadira i s'asseia. Tot aquest conuiu s'ha perdut" (M. COSTA)
- "Terrassa era una ciutat de treball, ple de vapor grans. Tot eren fàbriques" (A. FUSTER)
- "El meu pare feia una cosa extraña perquè era analfabet: votaba a diputats a Cortes per l'Alfons Sala i quan venien eleccions per l'Ajuntament votava pels republicans perquè era amic d'un republicà que li regalava un puro" (J. GARCIA)
- "L'amo de la finca em provocava vestit de falange amb la boina vermella perquè marxés. Jo no marxava perquè havia un contracte" (J. GARCIA)

- "De vegades, al nostre país, un home agafa un càrrec i no té prou capacitat, no té visió, no preveu res, només té el càrrec" (A. GARCIA)
- "A casa meva no hem sigut polítics, al meu home la política no li interessava gens" (B. GASCA)
- "Al principi deiem a aquesta gent els *xarnegos*. Si passava alguna cosa se la carregava un *xarnego*, un andalus que eren els més nombrosos" (A. FUSTER)
- "Estuvimos cinco o seis años sin agua. La gente se duchaba en la fábrica" (A. HOYO)
- "Quan vaig tenir la màquina de rentar els meus sogres em van dir que ara sí que tindria temps de xerrar més pel carrer" (B. GASCA)

VIURE ALS BARRIS

- "Perquè ens han de canviar els noms del carrer" (J. ARGERICH)
- "Vaig voler que el meu barri tingués el nom de Camp del Romani i m'hi van fotre San Pedro Norte" (J. GARCIA)
- "Moltes de les cases eren llargues amb el quarto aquell de reixa al costat, i al final un pati" (B. GASCA)
- "Nosaltres demanaven i ells no ho donaven" (J. BONET)
- "Nosaltres aquí deiem: vas a Terrassa?. Estaven separats per la RENFE" (J. BONET)
- "Aquí no existia ni luz, ni agua, ni nada" (B. BUENDIA)

- "Cuando llovía el barrio se llenaba de lodo, las tuberías del gas se pudrían y los pisos no estaban legalizados" (A. FERNÁNDEZ)
- "Cortaban muchas veces el agua, muchas veces el barrio se quedaba sin luz... había humedad en los edificios" (J. GIL)
- "Los barrios estaban mal trazados y peor urbanizados" (A. FERNÁNDEZ)
- "Era un barrio entero de gente inmigrada y había gente que no estaba censada" (J. GIL)
- "Las cloacas las hacíamos los vecinos. El Ayuntamiento no se implicó en nada" (A. HOYO)

TREBALL

- "Poguer treballar i guanyar cèntims per ajudar a casa. No vulgui sapiguer el treball que es feia llavors?" (B. CASAJUANA)
- "Fèiem moltes hores... dotze, catorze hores. Fèiem hores extres... per cobrar una misèria" (A. RIOS)
- "Aquí tots els obrers de la fàbrica eren analfabets, no sabien ni una lletra. El meu pare no en sabia de lletra però no era tonto" (J. GARCIA)
- "Les dones sempre havien d'estar apedaçant perquè els teixits eren dolents" (J. GARCIA)
- "Estábamos más en la fábrica que no en la casa" (A. HOYO)

Quadre núm. 2

**FRANQUISME I
ANTIFRANQUISME**

- "Acaba la Guerra Civil. I surt la disposició que no podem seguir estudiant en català. El Sr. Artigues amb el crit al cel: ja hi som!, i ara que faig amb aquests nens?. (J. TORRAS)
- "Quan va entrar Franco, va entrar un govern que no eren governants, eren quatre fabricants" (J. GARCIA)
- "A vegades ens veniem a la nit a trucar la Guàrdia Civil. El meu pare estava a la presó" (I. MIROSA)
- "La próxima vez que vengas aquí por la historia de Torressana te meto en la cárcel" (B. BUENDIA)
- "En temps de Franco no es podia dir res" (A. FUSTER)

- "Nos llevaron a la BPS, la secreta, en la calle Iglesia. Allí nos pegaron. Yo tenía la cara hinchada y negra..." (A. FERNÁNDEZ)
- "Una parròquia que sempre portava la llumeta vermella encesa" (J. BONET)
- "Els alcaldes d'aquell temps eren inflexibles. Perquè era: *quiero, mando y se acabó*" (A. RIOS)
- "Molta minoria, molt fanàtics, es clar, potser gràcies a ells es va obrir una mica el govern" (A. MARCET)
- "En la Asociación de Vecinos se trataban cosas sociales del barrio. Cada uno tenía su ideología, había católicos, había de otros partidos, pero la mayor representación que había era del PSUC" (A. HOYO)

IMMIGRACIÓ

- "Venia un tren que deien del correu i veies als homes amb un sac a l'esquena amb tot els estris de cuina, quatre pots, una paella...la dona amb els nens" (A. FUSTER)
- "Cuando llegué vi Terrasa muy oscuro, no había color en las fachadas...y mucho humo" (A. HOYO)
- "Viviendo en casa de mis tíos íbamos los domingos a hacemos una casita a Ca n'Anglada" (A. HOYO)
- "Estuvimos cinco o seis años sin agua. La gente se duchaba en la fábrica" (A. HOYO)

- "Ells han de sapiguer que han de conviure amb nosaltres...s'han d'adaptar a les circumstàncies" (J. BONET)
- "Venia un tren que deien del correu i veies als homes amb un sac a l'esquena amb tot els estris de cuina, quatre pots, una paella...la dona amb els nens" (A. FUSTER)
- "Cuando hablabas de que vivías en Torresana, en el cementerio, la gente se asustaba" (B. BUENDIA)
- "Resultaba penoso ver el enorme sacrificio que hacían para construir su casa...En esa llamada España de la cual venías, no podías comer. Allí te explotaban y no comías aquí te explotaban pero comías" (A. FERNÁNDEZ)

RIUADES

- "S'ha deixat edificar massa tocant la riera. M'en recordo que al 44 ja va estar a punt de rompre va ser gros, falta de previsió de les autoritats" (J. GARCIA)
- "Quan va venir la riuada hi va haver molta desgràcia, de gent que s'havia fet la casa amb quatre bragues" (A. MARCET)
- "Mi hermana estaba en casa con tres niños y en estado. Subió a los niños a la cama porque el agua empezaba a subir. Tuvo suerte de no abrir la puerta de su casa" (A. HOYO)
- "Jo vaig anar als italians a treure morts. Això em va quedar clavet, no vaig poguer més" (J. BONET)

Quadre núm. 3

CATÀLEG DE TEMES			
ENTREVISTA NÚM 10			
Entrevistador/a	Entrevistat/ada	Data	Lloc
Montse Escudé	José Gil García	17-10-00	Sant Llorenç
TEMES			
4 Primeres impressions de Terrassa			
4 Treball			
4 Moviment sindical antifranquista			
4 Riudes			
INDEX ANALÍTIC			
↓ ↑			
Alcaldes franquistes 1: 19-20; 2: 26, 31 i 32; 3: 13-15; 12: 31; 14: 13.			
Alfons Sala 7: 14; 8: 7			
Antifranquisme 2: 36-39; 6: 16-22; 11: 37-39			
Argerich i Viñas, Joan 1: 1-29			
Assemblea Democràtica de Terrassa 10: 22			
Associació de veïns			
4 Ca n'Ànglada 11: 29, 43 - 44			

Memòria terrassenca. Elaboració pròpia.

NOTES

- VILANOVA, Mercedes. «La confianza en la historia»: *Historia, Antropología y Fuentes Orales*, 25, Barcelona, 2001, p. 14-15. En aquest article l'autora reflexiona, entre d'altres qüestions, sobre la ruptura entre el passat i el present a la nostra societat i la importància de les fonts orals. Vegeu també, de la mateixa autora: «El combate, en España, por una historia sin adjetivos con fuentes orales»: *Historia y Fuente Oral*, 14, Barcelona, 1989, p. 95-116.
- JOUTARD, Philippe. «La historia oral»: *Historia, Antropología y Fuentes Orales*, 15, Barcelona, 1995, p. 155-170.
- THOMPSON, Paul. «La historia oral y el historiador»: *Debats*, 10, València, p. 52-56. Vegeu també, del mateix autor: *La voz del pasado. Historia oral*. València: Ed. Alfons el Magnànim, 1988.
- PORTELLI, Alessandro. «Historia y memoria: la muerte de Luigi Trastulli»: *Historia y Fuente Oral*, 1, Barcelona, 1989, p. 5-32.
- A la banalització de l'experiència, al presentisme triomfant, s'hi ha referit Salvador Cardús al seu llibre *El desconcert de l'educació* (Barcelona: Edicions La Campana, 2000). Com a professor d'Ensenyament Secundari, haig de dir que aquest treball del sociòleg terrassenc

està ple de suggeriments: sobre la pèrdua de l'experiència llarga i la manera de concebre el passat, el present i el futur (p. 340), sobre l'experiència com un dels valors en crisi i els nous instruments de divulgació de valors en la nostra societat (p. 247-269), i sobre els aspectes biogràfics i el marc històric per a comprendre els adults (p. 199-213). D'altra banda, i des d'una perspectiva sociològica, Cardús va contraposar els conceptes de memòria i record en la seva conferència sobre Ferran Canyameres el 12 de febrer de 1998. Hi ha una transcripció de la seva intervenció a la revista *Ciutat*, núm. 7 (Terrassa: Amics de les Arts i Joventuts Musicals, primavera 1998, p. 8-13).

3. Mercedes Vilanova, tot considerant la impressió que li va causar la força de la història oral, diu que «la memòria de la gent més senzilla guarda un tresor de sentit comú desconegut i bon company de l'historiador. [...] A l'arrel d'aquest llibre, sorgit de les històries de vida d'alguns treballadors del sector metal·lúrgic i de la meua mateixa biografia, hi ha el desig de trobar les grans majories explotades, properes, invisibles. [...] Historiar és dialogar amb persones, textos, xifres i imatges.» Vegeu-ne: *Les majories invisibles*. Barcelona: Icària Editorial, 1995, p. 12 i 27.
4. LÓPEZ, J. C. *El taller de la memòria*. València: Edicions Bromera, 1999, p. 35-67. Aquest especialista en aspectes cel·lulars de la comunicació nerviosa afirma que recordar és un procés creatiu i imperfecte. Recordar no és mirar fotografies ni és alliberar un ocell del gran aviari.
5. Gerald M. Edelman, premi Nobel de medicina l'any 1972, ha teoritzat sobre com sorgeix la ment des del cervell. Els records, segons aquest investigador, no són fixats o codificats perquè siguin recuperats sempre de la mateixa manera, com ho fariem amb els registres del disc dur d'un ordinador. La memòria no seria altra cosa que una recategorització contínua, perquè sempre es recorda des del present. Vegeu-ne: *Bright Air, Brilliant Fire. On the Matter of Mind*. Nova York: Basic Books, 1992, p. 102-115.
6. HALBWACHS, Maurice (1877-1945). *La mémoire collective*. París: Presses Universitaires de France, 1950 (3a. ed.: 1968). És suggeridora la lectura del capítol «Mémoire collective et mémoire historique» (p. 34-79).
7. És suggeridora la lectura de l'article «Del buen o mal uso de la memoria», de Tzvetan Todorov a *Le Monde Diplomatique* (10 de març del 2001), en què es planteja el tema de la sacralització o la banalització del passat. Aquest autor ha publicat un interessant llibre, *Memoria del mal, tentación del bien* (Barcelona: Ed. Península, 2002); sobre la conservació del passat i els usos de la memòria, vegeu-ne les pàgines 137-224.
8. El cinema i la televisió, amb la seva força mediàtica, han contribuït recentment a recuperar la memòria històrica. *Los niños de Rusia*, de Jaime Camino, i *Els nens perduts del franquisme*, un excel·lent documental emès per TV3, són un bon exemple de l'esforç perquè no quedin submergits en el gran riu de la història aspectes del nostre passat col·lectiu. D'altra banda, destacaria un llibre molt interessant elaborat per l'Associació Catalana d'Expresos Polítics: *Noticia de la negra nit. Vides i veus a les presons franquistes (1939-1959)* (Barcelona: Diputació de Barcelona, 2001). Entre els vint-i-tres testimonis hi ha un terrassenc, Antonio Casas, militant del PSUC.
9. FOLGUERA, Pilar. *Cómo se hace historia oral*. Madrid: EUEMA, 1994.
MIRALLES I MONTSERRAT, Joan. *La història oral. Qüestionari i guia didàctica*. Ciutat de Mallorca: Editorial Moll, 1985.
FRASER, Ronald. «La formación de un entrevistador»: *Historia y Fuente Oral*, 3, Barcelona, 1990; p. 129-150.
SHOPES, Linda. «Diseño de proyectos de historia oral y formas de entrevistar». *Historia, Antropología y Fuentes Orales*, 25, Barcelona, 2001, p. 133.